

**MLADI KAO KONZUMENTI I EVALUATORI
INFORMACIJA DOSTUPNIH NA INTERNETU- KAKO
DJELOVATI?**

**YOUTH AS CONSUMERS AND EVALUATORS OF
INFORMATION AVAILABLE ON THE INTERNET-WHAT
CAN BE DONE?**

Jusić Mersiha

Internacionalni univerzitet u Sarajevu, Fakultet umjetnosti i društvenih nauka,
Odsjek za psihologiju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

SAŽETAK

Otkako je internet postao nezaobilazan dio svakodnevnice u fokusu mnogih istraživanja su efekti koje online aktivnost ima na život modernog čovjeka, a posebno djece i mladih kao "najplastičnije" uzrasne grupe. Pandemija COVID-19 je još intenzivnije "preselila" veliki dio savremene realnosti u virtuelni svijet, i ponovo aktuelizirala pitanje kratkoročnih i dugoročnih utjecaja. Ovaj put, internet je postao primarna platforma na kojoj mladi nalaze informacije, bilo u kontekstu obrazovanja, bilo da su njima izloženi kroz društvene mreže. Veliki broj tih informacija zahtijeva kritičku obradu i promišljanje, ulaganje mentalnog napora i mnoge druge kognitivne "manevre" kako bi se benefiti interneta mogli istinski kapitalizirati i u stvarnom životu mladih. Široka zastupljenost tema i sama dostupnost informacija stvaraju iluziju znanja i razumijevanja svijeta. No, procesuiranje datih informacija, koje same po sebi mogu biti manje ili više kvalitetne, nerijetko je brzo, selektivno, impulsivno, obojeno različitim pristrasnostima, te kao takvo stvara osnovu za potencijalno nekonstruktivne oblike ponašanja zasnovane na površnim i pogrešnim interpretacijama. U ovom stručnom radu se obrađuju specifičnosti obrade informacija i izvođenja zaključaka, koje edukatori trebaju imati na umu, u cilju razvoja kritičkog, kompleksnog, te samim tim objektivnijeg pristupa informacijama. Osvještavanjem kognitivnih "zamki" mladi postaju otporniji na manipulacije koje dolaze iz virtuelnog svijeta.

Ključne riječi: mladi, internet, heuristička pristranost, kompleksno mišljenje

ABSTRACT

Ever since the Internet became an inevitable part of everyday life many researches have focused on its effects, especially in children and youth as the most "plastic" age group. COVID-19 pandemic transferred to even greater extent the reality into the virtual realm, again stressing the issue of both short-term and long-term effects. It not only made Internet youth's primary platform to find educationally relevant information, both also a place to be exposed to various information through social media. Most of this information requires critical processing and analysis, intensive mental effort, and many other cognitive "maneuvers" in order to truly capitalize on the benefits of the Internet in real lives of young people. Broad topics and easily available information create an illusion of knowledge and, even more importantly, understanding of the world. However, often is the processing of this information of more or less quality itself, fast, selective, impulsive, and biased, making it a basis for potentially unconstructive behavior, based on superficial and faulty interpretations. This professional paper analyzes specificities of information processing and conclusion formation, that educators should be aware of in their efforts to develop critical and complex thinking in youth, thus enhancing their unbiased approach to information. Making youth aware of these cognitive "traps" improves their resilience to manipulations that emerge in virtual world.

Key words: youth, Internet, heuristic bias, complex thinking

UVOD

Ako postoji i jedna neupitna karakteristika modernog čovjeka danas, to je njegova stalna izloženost informacionim stimulusima. Postalo je tako prirodno konstantno biti uvezan i "pratiti" informacije iz minute i minutu, toliko da nam je teško i zamisliti sat ili dva bez pristupa online svijetu. Pored toga, online smo povezani sa prijateljima, rodbinom, "pratiteljima", poznanicima i pratimo njihove svakodnevne objave, ujedno i kompenzirajući smanjene mogućnosti realne interakcije. Svakako da su nenadmašive prednosti savremenog pristupa velikim količinama informacija, njihovim brzim pretraživanjem i sortiranjem. Ipak, jednako je važno promišljati ne samo o sadržajima koji su nam dostupni, nego i načinu na koji obrađujemo te sadržaje.

Pitanje koje je cilj ovog kratkog stručnog rada stoga glasi koliko smo opremljeni adekvatnim strategijama obrade i pristupa informacijama i koliko smo svjesni raznih kognitivnih zamki i distorzija do kojih može doći u procesu obrade istih. Također, šta možemo uraditi kako bismo minimizirali greške u izvođenju zaključaka? Ovo pitanje je posebno važno i aktuelno kod mladih, koji tek stasavaju u svijetu informacionih tehnologija kao primarnoj realnosti, i koji, uzevši u obzir ranjivost svoje uzrasne grupe, često niti nemaju priliku iskustveno testirati svoje zaključke, suočiti ih sa pokazateljima iz realnog svijeta, te time i osvijestiti kvalitet kako informacija, tako i vlastitog pristupa istim. Ovo otvara prostor kreiranju stavova i uvjerenja koji mogu biti temeljno pogrešni, te kao takvi baza socijalno nepoželjnih ponašanja. Ovim, uslovno rečeno, distorzijama su izloženi svakako i odrasli ljudi, koji također nerijetko nemaju intelektualnu upornost da temeljitije razmisle o temama o kojima se informišu. No, nažalost, uzrasna grupa odraslih nije više direktno dostupna za preventivan rad kroz odgojno-obrazovni sistem. Mladi jesu, te se sa njima još uvijek može raditi na prevazilaženju ovih kognitivnih pristranosti. Njihova sposobnost da apstraktno i logički misle, kao što to predviđa Piaget, predstavlja osnovu uspješnosti ovakvih napora i intervencija.

Kognitivne pristranosti se mogu desiti i pri obradi informacija bilo kojeg tipa, i ne nužno onih iz online svijeta. Ipak, s obzirom da se velika većina mladih oslanja upravo na online izvore, kao i na to da su od djetinjstva bili izloženi utjecaju interneta, važno je na početku ovog rada napomenuti koji kognitivni procesi a koji su rezultat gore spomenutog, posebno pogoduju nastanku kognitivnih pristranosti.

Prvi je utjecaj korištenja interneta na pažnju. Internet omogućuje brzo pretraživanje informacija njegujući kod svojih korisnika tzv. medijski multi-tasking, tj. simultanu obradu više različitih izvora informacija, od kojih svaka u većoj ili manjoj mjeri nudi potkrepljenje. Prirodnom selekcijom (bolje reći, informacionom) otpadaju informacije koje nemaju kvalitet privlačenja pažnje, što u konačnici podiže standard u "kvaliteti" materijala, frekventnije izlažući korisnike visoko kompetitivnim, isključivo pažnji privlačnim sadržajima. U jednom istraživanju nađeno je da se pri surfanju internetom u prosjeku svakih 19 sekundi mijenja sadržaj, a na 75% cijelog sadržaja se

pažnja usmjeri kraće od minute (Yeykelis, 2014). Posljedica ovakvog informacionog ambijenta je povećana distraktibilnost pažnje irelevantnim stimulusima i u svakodnevnom životu (Ophir, Nass i Wagner, 2009). Ovo će potvrditi i iskustvo mnogih edukatora koji dugi niz godina rade sa mladima i djecom, a koji imaju dojam da upravo moderna tehnologija stvara generacije kojima je lahko skrenuti pažnju, tj. koji imaju znatno manju sposobnost kontinuirane pažnje i fokusa na jedan sadržaj.

Drugo, internet počinje služiti čovjeku kao eksterna memorija, smanjujući potrebu za korištenjem semantičkog pamćenja (pamćenja činjenica), te dovodeći tako do svojevrsnog kognitivnog rasterećenja. No, sveprisutnost pametnih telefona i njihova sjedinjenost sa individuumom u svakom trenutku, zapravo može dovesti do iluzije znanja zasnovane na lahkoći pronalaženja informacija, dok se, ustvari, te informacije zaboravljaju brže nego one kojima je pristupljeno na drugačiji način. Sasvim je prirodno osloniti se na internet u potrazi za faktima, no čini se da "online pretraživanje brzo nauči ljude da postanu ovisni o ovom alatu kad god su suočeni sa nepoznatim pitanjima" (Firth et al, 2019, p.123).

Treće, socijalna kognicija tj. percipiranje i obrada informacija o drugim ljudima, u virtualnom svijetu čini se, funkcionira po istim principima kao i u realnom. Tako npr. na odbačenost na društvenoj mreži mozak reaguje na isti način kao i na odbačenost u stvarnom životu, aktivirajući iste dijelove mozga (Grossman, 2013). Nažalost, društvene mreže svojom specifičnošću mogu nepovoljno djelovati i na polju socijalne kognicije. Tako je nečija (ne)omiljenost sasvim jasno kvantificirana i prikazana kroz broj pregleda, pratitelja, lajkova itd. što ne ostavlja dosta prostora alternativnim tumačenjima (koja bi bila možda i povoljnija za samopoimanje), što je posebno značajno u adolescenciji. Također, društvene mreže predstavljaju poligon za upoređivanje sa drugima, koje se najčešće svodi na "upoređivanje prema gore" s obzirom da velika većina korisnika objavljuje neke markantne trenutke, estetski rafinirane fotografije, neobične događaje, uspjehe itd, stvarajući tako nerealistična očekivanja, a zbog čega u konačnici samopercepcija mladih može postati nepovoljna.

Ova tri utjecaja djeluju u smjeru otežavanja mladima da izvedu valjane zaključke na osnovu dostupnih informacija. Drugim riječima, internet nas u tehničkom smislu potiče da površno čitamo i pamtimo, te brzo mislimo. Da bismo razumjeli kognitivne pristranosti u procesu donošenja zaključaka, razmotrimo za početak osnovne principe mišljenja.

MODOVI MIŠLJENJA I ZAKON NAJMANJEG TRUDA

Pod riječju "mišljenje" uglavnom podrazumijevamo svjesno rezoniranje o nekom problemu, namjerno koncentrisanje na donošenje odluka i rješenja. No, često se mišljenje odvija i automatski, bez svjesne kontrole ili namjere, te uz mali ili nikakav napor. Ovu distinkciju su prepoznali psiholozi nazivajući ih Sistem 1 i Sistem 2, u okviru teorije dualnog procesiranja (Stanovich i West, 2000). Radi ilustracije, da bismo dali

odgovor na pitanje o umnošku dva dvocifrena broja aktiviraćemo Sistem 2, naše razmišljanje će biti sporo i koncentrisano, slijedit će jasno definisane i logične korake. S druge strane, Sistemom 1 ćemo generisati brzo zaključak o prijateljskom tonu prodavača, odgovoriti na pitanje koliko je 2+2, voziti automobil poznatim putem, itd. Sistem 1 je, dakle, brz, nesvjestan, intuitivan, emocionalno i kontekstualno obojen, dok je Sistem 2 svjestan, logičan, racionalan, objektivan. Ako je dominantan Sistem 1, prvo zaključujemo o nečemu, a tek onda iznalazimo argumente za taj zaključak. Naravno da oba moda mišljenja ili načina funkcionisanja uma imaju svoju funkcionalnu ulogu u svakodnevnom životu. Pružaju nam, ili bi barem to trebali, balans uloženog truda i efikasnosti/brzine. Donošenje (pre)brzog zaključka o nečemu (Sistem 1) je efikasno (štedi vrijeme i trud) ako je velika vjerovatnoća da je taj zaključak tačan i ako su posljedice eventualne greške prihvatljive. S druge strane, ako se radi o nepoznatoj situaciji, o nečemu važnom, a nema vremena za prikupljanje dodatnih informacija, tada je donošenje (pre)brzog zaključka riskantno, i poželjno je aktiviranje Sistema 2 (Kahneman, 2011). Ove sisteme je potrebno razumjeti u kontekstu donošenja zaključaka na osnovu dostupnih informacija. Naime, postavlja se pitanje koliko mentalnog napora, svjesne koncentracije i racionalne fokusiranosti, mladi ulažu u svom svakodnevnom razmišljanju o sadržajima koje biraju ili kojima su izloženi, te samim tim i koliko su plodovi njihovog mišljenja i zaključivanja opravdani i utemeljeni. Posebno je ovo pitanje važno ako imamo na umu tzv. *zakon najmanjeg napora*, koji na čovjeka kao procesora informacija gleda kao na "kognitivnog štedišu" tj. nekog ko ne želi rasipati svoju mentalnu energiju ukoliko to nije nužno. Ukoliko postoji više načina da dođemo do cilja odnosno riješimo neki problem, biraćemo onaj koji zahtijeva najmanje truda. Napor je za nas "mentalni trošak", te vremenom stječemo vještine koje će automatizirati cijeli proces, kako ne bismo stalno iznova pretjerano ulagali energiju u razmišljanje (to je naš Sistem 1). Ovakav pogled na proces zaključivanja i donošenja odluka još više potencira pitanje koliko je danas kompleksno mišljenje prisutno u svijetu savremenih tehnologija, koje same po sebi favorizuju brzinu nauštrb objektivnosti i valjanosti. Također, zbog "prirodnosti" ovog ekonomičnog pristupa zaključivanju veliki je izazov modificiranje istog i pokušaj da ga se modificira u smjeru veće kompleksnosti.

Ovo pitanje možemo razmatrati i na nivou kognitivnih stilova kao uobičajenih načina na koje osoba percipira, procesuiri i pamti informacije, te operira njima. U ovom kontekstu, posebno relevantan kognitivni stil je refleksivnost-impulsivnost, a odnosni se na spremnost da se ideje promišljeno analiziraju, da se o alternativama dobro razmisli i odaberu zaključci. S druge strane, impulsivnost (brzopletost) znači rješavanje zadatka brzo, bez pretjeranog razmišljanja tj. odabir prvog rješenja koje se čini prikladnim. Ova dva suprotna kognitivna stila su posebno uočljivi u obrazovnom kontekstu, a pod utjecajem su i savremenih tehnologija. Brzina funkcionisanja internet pretraživanja, posebno aktuelna u vrijeme online nastave, favorizira impulsivnost tj. brz dolazak, ne samo do materijala, nego i do zaključaka o njemu. I nastavnici svojim metodama obrade materijala, kao i ocjenjivanja učeničkih postignuća, mogu nesvjesno favorizovati impulsivni kognitivni stil kod učenika, koji može implicirati površnost. Nekada u pokušaju

da nastavni čas učine dinamičnijim i više motivirajućim, postavljaju učenicima izazove koji su strogo vremenski ograničeni, zahtijevaju brzo razmišljanje, što upravo pogoduje onima koji su po prirodi brzopleti, i teže da što prije odgovore bez obzira na tačnost. Svakako da i karakteristike ličnosti, prvenstveno temperament, igraju ulogu u oblikovanju kognitivnog stila. No, oni koji rade sa mladima trebaju vrednovati i pokazati da vrednuju promišljanje, kompleksniji pristup traženju rješenja, kroz strpljenje u čekanju odgovora, te potkrepljivanje ulaganja truda u istraživanju što više alternativnih načina pristupa nekom problemu. Mladima se treba poslati poruka da je proces razmišljanja i strategija koja se koristi jednako važna, a možda i važnija od dolaska do tačno definisanog rješenja. Na taj način se u konačnici doprinosi stasavanju generacija koje neće biti kognitivno "lijene" da istraže sve aspekte određenog pitanja, a pozitivne posljedice ulaska tako kompetentnih mladih u društvo su nemjerljive. Samo jedna od njih je u njihovoj svjesnoj kritičkoj evaluaciji informacija na internetu, što je i glavni fokus ovog rada, a koja svakako zahtjeva mentalni trud i napor s obzirom da je, kao što smo vidjeli, osnovna zakonitost da se taj napor nastoji držati na minimumu. U nastavku ćemo analizirati neke heurističke zakonitosti kojima proces mišljenja nerijetko podliježe, a koje direktno proizilaze iz potrebe za minimiziranjem mentalnog napora, s posebnim naglaskom na internet okruženje mladih.

INTUITIVNE GREŠKE I PRISTRANOST POTVRĐIVANJA

Jedna od najčešćih i temeljnih intuitivnih grešaka nastaje iz potrebe za pojednostavlivanjem svijeta koji nas okružuje. U tom smislu i mladi traže informacije i podatke koje će potvrditi njihove već postojeće stavove i mišljenja. Njihov Sistem 1 više teži nekritički prihvatiti sugerirano, upravo jer je tako lakše i iziskuje manje mentalnog napora. Na taj način stvara se jedna koherentna slika svijeta (koja može biti i iluzija) nasuprot realnoj procjeni koja je energetski "skupa" i kompleksna. Zapravo, kada kreiraju zaključak, rade to na osnovu informacija, koje su, i po kvantitetu i po kvalitetu možda upitne. No, to nije važno. Ono što je važno je "pitkost" priče formirane na osnovu tih ograničenih informacija, a ta "pitkost" i jednostavnost je ono zbog čega i postaju subjektivno jako uvjereni u svoja mišljenja i zaključke, iako su oni površni. Njihova priča je naizgled logična, dijelovi se uklapaju, sve je "sasvim jasno" i ima smisla. Rezoniranje često funkcionira po principu "što jednostavnije, to bolje", pri čemu se zaboravlja da je priča formirana na osnovu vrlo ograničenih informacija i inputa. Brzina izvođenja i jednostavnost zaključka bi trebali biti ozbiljno upozorenje za racionalnost mladih, da preispitaju stav i zapitaju se šta još ne znaju o temi o kojoj su formirali (ili potvrdili) stav. Um (mladog) čovjeka se teško nosi sa onim što ne zna i slijep je za ovu očitu logičku pogrešku. Za njega postoji samo ono što on zna, djelići informacija sklopljeni u jednu cjelinu uz zanemarivanje svega ostalog, pa čak i elemenata "priče" koji su po prirodi suštinski. Ovaj mehanizam "lijenosti" i mentalne neangažiranosti je osnova na kojoj opstaju stereotipi i predrasude, a, kako smo imali priliku vidjeti i tokom pandemije COVID-a 19, i mnogih teorija zavjera.

Važnost i aktuelnost ove teme ogleda se u posljedicama formiranja ovakvih površnih stavova na svakodnevno ponašanje, npr. pridržavanje preventivnih mjera i donošenje važnih odluka. S obzirom da je u životu mlade osobe glavni izvor informacija danas upravo internet, razmotrimo još jednu nepovoljnu tehničku okolnost koja dodatno otežava kompleksnije razmišljanje. Radi se o fenomenu tzv. "filter balona" (Pariser, 2011). Ovim pojmom se označava stanje intelektualne izolacije koje nastaje kao posljedica algoritamskog načina funkcionisanja interneta, koji na osnovu historije pretraživanja i drugih dostupnih personaliziranih podataka, korisniku nudi sadržaje koje bi on "želio/la vidjeti". Na taj način do korisnika teže dopiru drugačije informacije, koje bi dovele u pitanje njegova postojeća gledišta i svjetonazor. Na društvenim mrežama, npr. Facebooku u korisničkom feedu se ne prikazuju sve objave, nego se pravi selekcija na osnovu ranijih interakcija korisnika sa sličnim postovima, čega većina nije ni svjesna. Time korisnik, psihološki govoreći, potkrepljuje sam svoja uvjerenja. Za zdravo odrastanje i kreiranje stavova potrebna je izloženost različitim i novim idejama, a ne puko potvrđivanje već postojećih. Potrebno je naučiti mlade da se nose sa nejasnoćama, da ih prihvataju, da sumnjaju... Kako navodi Pariser (2011), svijet koji je konstruiran samo od poznatog je svijet u kojem se nema šta naučiti, čime se kroz *autopropagandu* mladi indoktriniraju vlastitim idejama.

Nerijetko svjedočimo tome da društvene mreže, umjesto da mladima prošire vidike i budu izvor informacija kojima će se konstruktivno i kritički pristupiti, zapravo sužavaju te iste vidike stvarajući kod mladih dojam o jednostavnosti njihovog crno-bijelog svijeta, što otvara prostor za ranjivost i podložnost raznim manipulacijama i propagandi. Zato se mladi kroz preventivno-edukativne aktivnosti trebaju podučavati da internet koriste upravo kao mjesto za istraživanje, koristeći različite (i što različitije) resurse koje on nudi, a ne kao mjesto za potvrđivanje svojih stavova. Radi ilustracije, može im se sugerisati da u Google pretraživač ukucaju određeni pojam, te zamole svoje prijatelje, rodbinu i poznanike da učine isto, a potom analiziraju razlike u ponuđenim linkovima. Tako će se uvjeriti da je njihovo informaciono okruženje već kreirano u skladu sa njihovim postojećim preferencijama, a ne univerzalno i objektivno, kako su ga možda doživljavali. Ovakve aktivnosti se mogu inkorporirati u postojeće nastavne aktivnosti mnogih predmeta.

DOSTUPNOST

Jedna od heurističkih zakonitosti koja dodatno može doprinijeti donošenju pogrešnih zaključaka je i *princip dostupnosti*. Naime, suočeni sa određenim pitanjem, (mladi) ljudi o njemu prosuđuju na osnovu broja primjera o tome kojih se mogu sjetiti iz svog života, tačnije na osnovu brzine kojom se dosjete takvih primjera. Zato često precjenjuju/potcjenjuju određenu pojavu i sude o njoj netačno, jer ovom mentalnom prečicom, na dojmu o brzini prisjećanja primjera baziraju svoj zaključak. Ovo je razlog zašto npr. u mnogim istraživanjima ispitanici mnogo precjenjuju učestalost

avionskih nesreća kao uzroka smrti u poređenju sa drugim uzrocima. Upravo zbog brzog pronalaženja primjera iz medija, dokumentaraca i drugih izvora, nameće im se zaključak da su ovakve nesreće česte, dok, upravo suprotno tome, spadaju među najrjeđe uzroke smrti.

Statistički gledano, zaključak ovakvog tipa, napravljen na osnovu vrlo malog uzorka, ponovo predstavlja put kojim se lakše ide. Ukoliko se zaključak izvede čak i na osnovu vlastitog iskustva, zaboravlja se da je i to iskustvo ipak ograničeno. S obzirom na ogromnu količinu informacija koje samim tim stvaraju dojam poznatosti, internet dodatno nudi mladima još skliskiji prostor za donošenje pogrešnih zaključaka na osnovu principa dostupnosti. Tako npr. prateći vijesti i priče koje se pojavljuju u njihovom *feedu* (koji je, podsjetimo se, već personaliziran i kompatibilan sa njihovim vlastitim pogledom na svijet), a koje obično obiluju senzacionalnošću kako bi okupirale pažnju, mladi kreiraju impresije o tome šta su gorući problemi u društvu, pojave i događaji, što zapravo i ne mora odgovarati stvarnosti, jer je i dalje mnogo događaja o kojima ne znaju jer se o njima ne izvještava. Tako se stvara pogrešan dojam o magnitudi značaja određenih pojava. Također, na osnovu dostupnih i dominantnih komentara stvara se dojam o javnom mnijenju koji također može biti pogrešan, a povratnom spregom ponovo potkrepljuje već postojeće stavove mladih. Pri tome se zaboravlja koliko zapravo ljudi *ne* daje svoje komentare na društvenim mrežama (velika većina), i šta je to što bi ti ljudi, ukoliko bi ih se pitalo za mišljenje komentarisali, te kakvu bi drugačiju perspektivu ponudili u razmišljanju o nekoj temi. Ipak, um zanemaruje ono što ne vidi, ono što ne vidi za njega i ne postoji, te se tako stvaraju zaključci u čiju se objektivnost ne sumnja, jer se, naizgled logički, ipak izvode iz *određenih* empirijskih podataka. Pri tome se zanemaruje ograničenost istih. Zato je jedna od mentalnih strategija kojoj treba podučiti mladu osobu da je od pitanja „Šta znam o tome?“ važnije pitanje „Šta (još) ne znam o tome?“

Zbog navedenog je važno raditi i na razvoju naučnog i statističkog razmišljanja kod mladih, govoriti o veličini uzorka, njegovoj reprezentativnosti, te samim tim i valjanosti zaključaka dobivenih na osnovu određenog ograničenog uzorka. Teme vjerovatnoće već su prisutne u nastavnom planu i programu (matematike), što pruža osnovu da se one i organski povežu sa svakodnevnim životom u nečemu što je mladima vrlo blisko i relevantno. Potrebno je podcrtavati razlike između svakodnevnog pristupa izvođenju zaključaka i statističkog, koji nudi objektivnu metodologiju analize podataka. Pomoću raznih misaonih vježbi i konkretnih primjera iz svijeta internet medija još više se može kapitalizirati na tim temama, omogućivši mladima da razviju kompetencije koje će ih učiniti svjesnim konzumentima informacija kojima će biti izloženi cijeli život. Na ovaj način oni neće prosto ignorisati ono što ne znaju, bit će otporni na manipulacije informacijama, te će njihov proces donošenja zaključaka i odluka biti kvalitetniji. Neće se primarno fokusirati na sadržaj informacije, nego i na validnost podataka na osnovu kojih je ona nastala, čime ni njihov svijet neće (p)ostati vještački koherentan i pojednostavljen.

AFEKTIVNA PRISTRANOST

Pristranosti u donošenju zaključaka su posebno naglašene kada su u temu snažno upletene i emocije. Psiholozi su davno primjetili da ljudi nesvjesno dozvoljavaju da ono što vole ili ne vole odredi i njihova uvjerenja (Slovic, Finucane, Peters, & MacGregor, 2007). Mladi će tako, npr. ako vole neki ekstremni sport preuveličavati njegove dobre strane, a umanjivati rizike, i obrnuto, za nešto što im se ne sviđa preuveličat će rizike, a biti slijepi za pozitivne strane istog. Krajnje pojednostavljeno bismo mogli reći da stavovi i uvjerenja prema nečemu predstavljaju zapravo (intelektualno) opravdanje za već postojeće emocije. Prema onome prema čemu već gaje pozitivne emocije mladi imaju tendenciju približavanja, i obrnuto, tendenciju udaljavanja od onoga što kod njih izaziva negativne emocije. One možda i jesu u prvi mah nastale zbog manje ili više direktnog pozitivnog ili negativnog iskustva sa objektom stava, ali, ponovo, to iskustvo je uvijek ograničeno, a potom je, usljed formirane emocionalne reakcije, otežano da se usljed novih informacija revidira stav.

Mladi su posebno skloni kognitivnim pogreškama nastalim na bazi samopercepcije koja je u ovom periodu života u fokusu tj. pristrani su podržati nešto što imponira njihovoj ličnosti, zbog čega se oni sami osjećaju boljima, uspješnijima, ljepšima. Isto tako, skloni su kreirati pristrasan stav o nečemu što ih podsjeća na njihove realne ili percipirane nedostatke, ili što ih plaši. Posebno je emocija straha snažna kao mobilizirajuća determinanta njihovog ponašanja. Važno je da oni sami prepoznaju svoju ranjivost i mogućnost da se ta ranjivost izmanipulira u virtualnom prostoru. Naravno da ovakav poduhvat zahtijeva određenu razinu zrelosti i introspekcije, kojom se možda ni odrasli ne mogu uvijek pohvaliti. Nominalno je samospoznaja već u određenom obliku jedna od kompetencija koja se postavlja kao ishod mnogih nastavnih predmeta, kao i pedagoškog rada s mladima na časovima odjeljenske zajednice. Potrebno je, stoga, samo je povezati sa konzamacijom i evaluacijom informacija, te tako osvijestiti upliv emocija u procesuiranje određenih informacija.

Čini se da naš um, kada se treba pozabaviti određenim kompleksnim, teškim, novim, pitanjem, pribjegava i *substituciji*, i zamjenjuje ga sličnim a lakšim, pa umjesto odgovora na pitanje: "Šta mislim o ovome?" odgovara na pitanje: "Kako se osjećam u vezi ovoga?" Može se desiti i da se dati problem substituiru sa nekim poznatim, sličnim pitanjem. U sferi moralnosti i politike emocionalna reakcija na određenu temu može biti temelj uvjerenja kojeg osoba svjesno iznosi, vjerujući da je ono bazirano na rezonovanju. Rezonovanje je, nažalost, ipak previše zamorno, pogotovo u okolnostima preplavljenosti informacijama iz minute u minute. Stoga je mnogo lakše intuitivno i brzo pristupiti pitanjima koja iziskuju suštinsko razmatranje. Posebno je, kao što smo spomenuli, značajno osvijestiti kod mladih internet kao potencijalni poligon za manipuliranje emocijama.

Ovo je posebno relevantno i u kontekstu participacije mladih na izborima, s obzirom da su predizborne kampanje postale u velikoj mjeri zasnovane na društvenim mrežama, koje po svojoj prirodi favoriziraju kratke i jednostavne poruke. S obzirom da tek ulaze u svijet politike kao birači, a imajući na umu kognitivne „zamke“ o kojima smo govorili, sasvim je moguće da u njihovim preferencijama veću ulogu odigraju sasvim periferne karakteristike kandidata, a malu ili skoro nikakvu konkretan program, politička orijentacija, itd. Svakako da na ovu slabost nisu otporni ni odrasli. Ovaj prostor za manipulaciju je odavno prepoznat, te se sve manje i manje kampanja (i političkih i marketinških) i zasniva na programima i planovima, informacijama (jer njih je potrebno misaono obraditi), a više na općem dojmu, atraktivnosti, sitnim gestama, koje ni na koji način ne moraju biti povezane sa kompetencijama potrebnim za uspješno učešće u političkim tijelima u budućnosti. U prognozu uspješnosti kandidata na osnovu intuicije (Sistema 1) osoba je pretjerano uvjerena, a sama prognoza je previše ekstremna, jer zanemaruje input realnih pokazatelja. Mogli bismo reći da bi naponi usmjereni ka osvještavanju ovakve pristranosti predstavljali osnovu informacijsko-medijske i političke pismenosti koju želimo razvijati kod mladih.

ZAKLJUČAK

U ovom kratkom stručnom radu ukazali smo na neke heurističke zakonitosti kojima podliježe svakodnevno mišljenje savremenog čovjeka. Radi uštede vremena i mentalnog napora pribjegava se ovim kognitivnim „prečicama“, iako postoji sposobnost da se svjesno i ciljano i kompleksnije misli. U svakodnevnom životu mladih osoba informacijski inputi na kojima je zasnovano njihovo mišljenje uglavnom dolaze iz virtualnog svijeta, koji, zbog svojih specifičnosti (obilja informacija, brzine pristupa) još više potiče površnost i impulsivnost u procesuiranju istih. U uslovima pandemije koja pred društvo postavlja nove izazove, posebno je važno analizirati efekte koje ovo okruženje ima na mlade osobe, jer se konsekvntno odražava na njihovo donošenje odluka. Najmarkatnija mentalna zamka je u potrebi za pojednostavljanjem slike svijeta i nesvjesnosti o velikoj količini informacija koje zapravo postoje, ali koje u datom trenutku osobi nisu dostupne. Algoritamski način funkcionisanja društvenih mreža koji kreira tzv. filter balon, još više stvara artifičijelni virtualni ambijent u kojem mladi samo potvrđuju svoje već postojeće stavove, a ne preispituju ih novim i različitim gledištima, tako stvarajući svoj jednostavni, crno-bijeli svijet. Zato je važno mlade podučavati kako da kvalitetno procesuiraju informacije, da budu svjesni principa dostupnosti i substitucije, moguće nepouzdanosti datih informacija, da statistički misle... Mladi su posebno ranjivi na afektivnu pristranost, s obzirom na razvojne zadatke kojima su izloženi u ovom periodu života, a impresije (koje miješaju sa zaključcima) bazirane na vlastitim emocijama mogu imati efekta i na njihovo zdravstveno, političko i potrošačko ponašanje.

Neophodno je kroz preventivno- edukativni rad ukazivati mladima na ove zakonitosti, kako bi bili svjesni temeljnog načina funkcionisanja svog mišljenja i pojednostavljivanja koje, iako automatsko i prirodno, nije nužno i neminovno. Ako podučimo mlade da o stvarima po *defaultu* kompleksnije razmisle, oni će biti svjesniji i svega onog što ne znaju, zbog čega će oprezno prilaziti informacijama i evaluirati ih, te neće lahko nasjedati na pokušaje da im se nešto sugerira. Podučavajući ih preispitivanjima cijelog procesa izvlačenja zaključaka, kao i osvještavanju vlastitih emocija, jačamo njihovu otpornost na pokušaje manipulacija, nastalih upravo na poznavanju heurističkih zakonitosti.

LITERATURA

1. Carr, N. (2011). Plitko. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk
2. Kahneman, D. (2011). Thinking, fast and slow. Penguin Books
3. Grossmann, T. (2013). *The role of medial prefrontal cortex in early social cognition*. Front Hum Neurosci, 7:340.
4. Firth, J., Torous, J., Subbs, B., Firth, J., Smith, L., Alvarez-Jimenez, M., Gleeson, J., Vancampfort, D., Armitage, C.J., & Sarris, J. (2019). *The "online brain": how the Internet may be changing our cognition*, World Psychiatry 18:2, 119-129.
5. Ophir, E., Nass, C, & Wagner, AD. (2009). *Cognitive control in media multitaskers*. Proc Natl Acad Sci;106:15583-7.
6. Pariser, E. (2011). The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think. Penguin Books
7. Slovic, P., Finucane, M., Peters, E.& MacGregor, D. (2007). *The Affect Heuristic*. European Journal of Operational Research. 177. 1333-1352.
8. Stanovich, K E., & West, R F. (2000). *Individual difference in reasoning: implications for the rationality debate?* Behavioral and Brain Sciences. 23 (5): 645–726.
9. Yeckelis, L., Cummings, J.J., & Reeves. B. (2014). *Multitasking on a single device: arousal and the frequency, anticipation, and prediction of switching between media content on a computer*. J Commun 64:167-192.